

JUSTYNA MAŁYSIAK

MIEJSCE MELANCHOLII
W MENTALNOŚCI
SPOŁECZEŃSTWA STAROPOLSKIEGO
DOBY PÓŻNEGO BAROKU
W ŚWIECIE KAZNODZIEJSTWA EPOKI

Miejsce melancholii w mentalności
społeczeństwa staropolskiego
doby późnego baroku
w świetle kaznodziejstwa epoki

JUSTYNA MAŁYSIAK

Miejsce melancholii w mentalności
społeczeństwa staropolskiego
doby późnego baroku
w świetle kaznodziejstwa epoki

Kraków 2020

© Copyright by Justyna Małysiak , 2019

Recenzenci

Prof. dr hab. Bogdan Rok

Prof. dr hab. Dariusz Dolański

Opracowanie redakcyjne

Patrycjusz Pilawski

Projekt okładki

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-140-6 (druk)

ISBN 978-83-8138-182-6 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381381826>

Publikacja powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2015/17/N/HS3/02860
finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I. Melancholia i jej związek z grzechem w późnobarokowym dyskursie kaznodziejskim	31
1. Melancholia w interpretacji chrześcijańskiej	31
1.1. Melancholia jako stan grzechu	31
1.2. Pojęcie grzechu w dyskursie kaznodziejskim	38
1.3. Źródła inwencji kaznodziejskiej i jej zastosowanie w konstruowaniu definicji grzechu	48
2. Grzech śmiertelny i jego wpływ na duchową kondycję człowieka	56
2.1. Grzech a cnoty w relacji człowieka z Bogiem	56
2.2. Symbolika grzechu – kalectwo i ślepotą	62
2.3. Grzech jako źródła rozpacz	69
Summary	75
Rozdział II. Melancholia w kanonie grzechów głównych	77
1. Melancholia i sześć grzechów głównych	77
1.1. <i>Superbia</i>	77
1.2. <i>Avaritia</i>	83
1.3. <i>Luxuria</i>	86
1.4. <i>Invidia</i>	90
1.5. <i>Gula</i>	94
1.6. <i>Ira</i>	99
2. Melancholia jako lenistwo w służbie Bożej	102
2.1. Głupia córka wszystkich grzechów	102
2.2. Człowiek zmożony snem nie budzi się do poprawy	108
2.3. Miłosierdzie dla bliźnich	117
2.4. Wiara bez uczynków jest martwa	122
Summary	131

Rozdział III. Melancholia jako efekt obaw i konfliktów wewnętrznych człowieka	133
1. O lęku, cierpieniu i rozczarowaniach człowieka	133
1.1. Tęsknota za doskonałością i doczesność, która nie uszczęśliwia	133
1.2. Lęk przed śmiercią a obraz stałości Boga w przepowiadaniach	139
1.3. Dlaczego Bóg doświadcza człowieka?	149
2. Melancholia jako smutek wynikający z zerwania więzi ze Stwórcą	158
2.1. Czy Bóg może porzucić człowieka?	158
2.2. Grzech unicestwienia nieśmiertelną duszę	165
2.3. Śmierć z braku nadziei	170
3. Obawy eschatologiczne	175
3.1. Śmierć brutalna	175
3.2. Smutek piekła	189
3.3. Śmierć uatrakcyjniona	194
Summary	204
Rozdział IV. Środki kaznodziejskie przeciwdziałające melancholii	207
1. Pocieszenie i łaska	207
1.1. Grzeszność wymaga usprawiedliwienia, a grzesznik pomocy	207
1.2. Łaska Boża – ogromna moc miłości Boga	214
1.3. Pocieszyciele i orędownicy oraz ich rola w dziele zbawienia	221
2. Człowiek i jego pytanie „kim jestem?” w przekazie kaznodziejskim	236
2.1. Uświadomienie miejsca człowieka na ziemi i celu jego egzystencji	236
2.2. Kaznodziejska odpowiedź na problem przemijania	241
2.3. Smutek czy też ekspresyjne wyrażanie emocji?	251
2.4. Pragnienie nieśmiertelności	256
Summary	264
Zakończenie	265
Summary	268
Bibliografia	271
Rękopisy	271
Starodruki	273
Źródła drukowane	291
Opracowania	291
Indeks osobowy	315

Wstęp

Niewiele jest historii i pojęć, które inspirują przedstawicieli wielu pokoleń oraz różnych dziedzin, wpływających na stałą ewolucję tematu i jego przywoływanie. Jednym z takich pojęć jest niewątpliwie melancholia, która od czasów starożytnych aż po dziś dzień była pokusą filozofów, obiektem zapału twórczego artystów, bolączką religii czy też metafizycznym frasunkiem egzystencjalnym¹. Rozumiana ówczesnie jako depresja, melancholia wciąż jest obiektem

¹ Inspiracje melancholią mają tak bogatą historię, że nie sposób ich wszystkich tutaj zamieścić. Odnajdujemy je w sztuce, literaturze, a nawet w filmie, np. głośnej ekranizacji z 2011 r. w reżyserii Larsa von Triera *Melancholia*. Spośród wielu dzieł sztuki warto wymienić rycinę: A. Dürer, *Melancholia I*, 1514, *Die Albertina*, Wiedeń, obrazy: J. Malczewski, *Melancholia*, 1894, własność Fundacji im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu, Muzeum Pałac w Rogalinie; E. Munch, *Melancholia*, 1891, National Gallery, Oslo; G. de Chirico, *Mistero e malinconia di una strada*, 1914, Museum of Modern Art, New York; B. Hopfer, *Melancholia*, po 1643, Museum of Fine Arts of Strasbourg, Strasbourg; D. Fetti, *Melancholy*, 1620, Musée de Louvre, Paryż; F. Goya, *Pinturas negras*, 1823, Museo Nacional del Prado, Madryt; L. Cranach, *Melancholia*, 1532, Musée Unterlinden, Colmar, rzeźbę: A. György, *Melankólia*, 2012, Genewa; M. Gomulicki, *Melancholia*, 2013, Tarnów. Również literatura była zafascynowana pojęciem melancholii, która zwłaszcza w elżbietańskiej Anglii robiła zawrotną karierę. Pełno jej zarówno w całej twórczości W. Szekspira, jak i późniejszych dziełach: G. Byrona, E. Moore'a, ale też w filozofii XIX-XX w.: S. Kierkegaard, *Albo-albo*, t. 1, przeł. J. Iwaszkiewicz, t. 2, przeł. K. Toeplitz, Warszawa 1976; idem, *Bojaźń i drżenie. Choroba na śmierć*, przeł. J. Iwaszkiewicz, Warszawa 1972; idem, *Pojęcie lęku. Psychologicznie orientujące proste rozważanie o dogmatycznym problemie grzechu pierwotnego przez Virgiliusa Haufniensis*, przeł. A. Dąkowska, Warszawa 1996; idem, *Pojęcie lęku. Proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierwotnego autorstwa Virgiliusa Haufniensis*, przeł. A. Szwed, Warszawa 2002; E. Cioran, *Na szczytach rozpacz*, przeł. I. Kania, Kraków 1992; idem, *O niedogodności narodzin*, przeł. I. Kania, Kraków 1996; idem, *Zarys rozkładu*, przeł. M. Kowalska, Warszawa 2006; S. Freud, *Nerwica diaboliczna w XVII wieku*, [w:] idem, *Charakter a erotyka*, przeł. R. Reszke, D. Rogalski, Warszawa 1996; A. Kępiński, *Melancholia*, Warszawa 1985; idem, *Psychopatologia nerwicy*, Warszawa 1973; idem, *Psychiatria humanistyczna*, Kraków 2003; F. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen*, Chemnitz 1883-1885.

medycznej i społecznej analizy. Jednocześnie zachowała również potoczną definicję nostalgii i przygnębiającego smutku wyrażającego emocjonalne stany jednostki. Transformacja melancholii w pojęcie depresji nastąpiła w wieku XIX, wraz z poszukiwaniami odpowiedniej terminologii jednostek chorobowych dla nowo rozwijającej się nauki psychologii. Oczywiście, zmiana terminologiczna nie mogła nastąpić i nie nastąpiła nagle². Jak bowiem zauważył Eugeniusz Brzezicki, autor wstępu do książki Antoniego Kępińskiego, melancholia oznacza określoną jednostkę chorobową, natomiast depresja to złożony stan, opisywany w różnych jednostkach chorobowych³. Mimo to termin „depresja” wyparł melancholię i całkowicie zdominował współczesne słowniki medyczne. Bibliografia prac podejmująca problem melancholii jest całkiem pokaźna, jeżeli chodzi o publikacje zagraniczne⁴. W Polsce ten temat początkowo był poru-

² Zygmunta Freuda posługuje się terminem melancholii w przełomowym esej z 1917 r. pt. *Mourning and Melancholia*, traktującym o procesie adaptacji żałoby, podobnie Emil Kraepelin traktuje te dwa pojęcia zamiennie: *Textbook of Psychiatry*, rozdz. *Maniac-depressive Insanity*, [za:] *The Nature of Melancholy. From Aristotle to Kristeva*, ed. J. Radden, Oxford 2000, s. 260.

³ A. Kępiński, *Melancholia...*, s. 1.

⁴ Zob. wybrane: E. Kraepelin, *Manic-depression insanity and paranoia*, Edinburgh 1921; S. Freud, *Mourning and Melancholia*, przeł. L. Glocer Fiorini, T. Bokanowski, S. Lewkowicz, London 2009; L. W. Dickson, A. Ingram, *Depression and Melancholy 1660-1800*, London 2012; *Melancholy Experience Literature of the Long Eighteenth Century. Before Depression 1600-1800*, ed. A. Ingram [et al.], Basingstoke 2011; R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl, *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, przeł. A. Kryczyńska, Kraków 2009; wydanie oryginalne: *Saturn und Melancholie. Studien zur Geschichte der Naturphilosophie und Medizin, der Religion und der Kunst*, Frankfurt 1992; *Malinconia e depressione. Modelli teorici, tipologie cliniche, trattamento*, vol. 1, red. C. Maggini, C. Marchesi, P. Salvatore, Pisa 1996; A. Saponaro [et al.], *Fantasmata ed umori. La Melanconia Erotica da Ficino a Ferrand*, [w:] *Malinconia e depressione...*; A. Orlandi, *Malinconia e antropologia nel de intellectione e nel De anima di Giorlamo Fracasto*, [w:] *Psicopatologia e filosofia*, red. L. Bonuzzi, G. P. Marchi, Parma 1994, s. 9-18; R. Arnone, G. Salomone, *La terapia della lipemia*, [w:] *Malinconia e depressione...*; L. Földényi, *Melancholia*, przeł. R. Reszke, Warszawa 2011, wydanie oryginalne: *Melancholie*, przeł. N. Tahy, München 1988; L. S. Dixon, *The Dark Side of Genius. The Melancholic Person in Art, ca. 1500-1700*, Pennsylvania 2013; S. W. Jackson, *Melancholia and Depression from Hippocratic Times to Modern Times*, Yale 1986; idem, *A History of Melancholia and Depression. History of Psychiatry and Medical Psychology*, Boston 2008; W. Schleiner, *Melancholy, Genius and Utopia in the Renaissance*, Wiesbaden 1991; P. R. Doob, *Nebuchadnezzar's children. Conventions of Madness in the Middle English Literature*, Yale 1974; J. Kristeva, *Czarne słońce, Depresja i melancholia*, przeł. M. P. Markowski, R. Ryziński, Kraków 2007, wydanie oryginalne: *Black Sun. Depression and Melancholia*, Columbia 1989; E. Perrella, *Nevrosi e Melanconia. Seminario 1983-1984*, Padova 1984; S. L. Gilman, *Seeing the insane*, New York 1982; G. Bandmann, *Melancholie und Musik Ikonographische Studien*, Köln 1960; M. C. Lambotte, *Esthétique de la mélancolie*, Paris 1984; W. Lепенies, *Melancholie und Gesellschaft*, Frankfurt

szany sporadycznie, zwłaszcza przez badaczy historii medycyny, literatury czy filozofii⁵. W dalszym ciągu brakuje jednak prac, które skupiałyby się na całości zjawiska i poddały je szerokiej analizie. Historia melancholii całościowo została

1972; J. Starobinski, *Melancholiebehandlung*, Basel 1960; idem, *L'encre de la mélancolie*, [w:] *Mélancolie. Génie et folie en Occident*, red. J. Clair, Paris 2005; H. Prigent, *Mélancolie. Les métamorphoses de la dépression*, Paris 2010; S. Sontag, *Under the Sign of Saturn*, New York 1980; M. Yourcenar, *Czarny mózg Piranesiego*, przeł. J. M. Kłoczowski, Gdańsk 2004; B. G. Lyons, *Voices of melancholy. Studies in literary treatments of melancholy in Renaissance England*, London 1971; J. M. López Piñero, *Historical Origins of the Concept of Neurosis*, London 1983; M. Distort, *La depressione tra fede e terapia. Attualità della Bibbia per un problema antico*, Milano 2006, s. 9-19; J. Schmidt, *Melancholy and the Care of the Soul. Religion, Moral Philosophy and Madness in Early Modern England*, London 2007; M. Marcinów, *Historia polskiego szaleństwa*, t. 1: *Słońce wśród czarnego nieba. Studium melancholii*, Gdańsk 2017.

⁵ W. Bałus „Acedia” i jej następstwa, „Znak” 1992, nr 9 (448), s. 72-80; idem, *Melancholia a nihilizm*, „Znak” 1994, nr 6 (469), s. 64-75; J. Banaszekiewicz, *Nerwice społeczne jako problem badawczy dla historyka*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1972, t. 3, s. 103-116; J. K. Goliński, *Franciszka Gniewisa „Smutek codzienny życia ludzkiego” (1772). Problemy z autorem i poetyką tekstu*, „Pamiętnik Literacki” 1996, z. 3, s. 17-32; idem, *W kręgu późnobarokowej melancholii. „Smutek codzienny życia ludzkiego” Gniewisa*, [w:] *Między barokiem, a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 329-344; idem, *Oblicza melancholii. Tristitia, invidia i acedia w polskiej poezji barokowej*, [w:] *Literatura polskiego baroku w kręgu idei. Referaty z konferencji zorganizowanej przez Katedrę Literatury Staropolskiej KUL, Kazimierz nad Wisłą 18-22 X 1993*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz, A. Karpiński, Lublin 1995; idem, *Smutek Sarmaty. Melancholia a poezja polska schyłku XVII stulecia*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu: kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1997, s. 86-99; idem, *Vanitas. O marności w literaturze i kulturze dawnej*, Warszawa 1996; *Przeciw melancholii. W 40. rocznicę wydania „Melancholii” Antoniego Kępińskiego – perspektywy fides i ratio*, red. A. Hennel-Brzozowska i S. Jaromi, Kraków 2014; M. Skwara, M. Skwara, *Melancholia – głupota – pycha – szaleństwo. O motywach polskiej literatury XVII wieku*, „Pamiętnik literacki” 1997, z. 3, s. 35-65; D. Smagowski, *Melancholia w literaturze i antropologii filozoficznej wieków średnich*, „Ruch Literacki” 1996, z. 1, s. 19-31; M. Zaleski, *Nostalgia, siostra melancholii*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 6, s. 7-12; J. Fischer, *Melancholia, choroba, szaleństwo – kompleks staropolskiego poety metafizycznego: idee, inspiracje motywy, postawy*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” 2013, t. 23, nr 2, s. 171-190; D. Smagowski, *op. cit.*, s. 19-31; M. Bieńczyk, *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*, Warszawa 2000; idem, *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Warszawa 2002; D. Birnbaum, A. Olsson, *Czarna żółć. Melancholia klasyczna*, przeł. J. Balbierz, „Literatura na Świecie” 1995, nr 3, s. 145-160; P. Śniedziewski, *Melancholijne spojrzenie*, Kraków 2011; M. Gąsowska, *Melancholia a nostalgia*, Gdańsk 1999; M. Zaleski, *op. cit.*, s. 7-12; *W kręgu melancholii*, red. A. Małczyńska, B. Małczyński, Wrocław 2010; J. Barański, *Śmierć i melancholia*, [w:] idem, *Śmierć i zmysły. Doznania, wyobrażenia, przemijanie*, Wrocław 2000, s. 65-82; B. Czechowicz, *Między ciężarem wolności a eschatologicznym lękiem. Z rozważań nad „Melancolią I” Albrechta Dürera (w pięćsetlecie powstania dzieła)*, [w:] *Wolność i jej ograniczenia w kulturze Europy Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2014, s. 52-61.

przedstawiona w książce *Saturn und Melancholie: Studien zur Geschichte der Naturphilosophie und Medizin, der Religion und der Kunst*, wydanej w 1992 r. we Frankfurcie, i wciąż stanowi jedną z podstawowych pozycji bibliograficznych dla badaczy tego zjawiska.

W związku z tym, że melancholię należy uznać za zjawisko niezwykle inspirujące, pozostające w ciągłej fazie rozwoju, nie sposób było pozostać wobec niego obojętnym, zwłaszcza że jej potencjał badawczy został dostrzeżony już o wiele wcześniej. Melancholia inspirowała naukowców reprezentujących różne dziedziny naukowe, a wśród nich, w pierwszej kolejności, należy wymienić szwajcarskiego filozofa Jeana Starobinskiego i węgierskiego historyka literatury László Földényiego. Ten ostatni słusznie zwrócił uwagę na fakt, iż melancholia nie posiada jednej definicji, a jej historia to jednocześnie ciągle precyzowanie pojęć.

Prezentowana przed czytelnikiem praca jest podsumowaniem badań prowadzonych w związku z projektem uzyskanym w wyniku konkursu Preludium 9, przeznaczonego dla osób rozpoczynających karierę naukową i nieposiadających stopnia naukowego doktora, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki⁶. Stanowi ona próbę zdefiniowania pojęcia melancholii w kaznodziejstwie staropolskim XVII-XVIII w., a tym samym zinternalizowania jego możliwej interpretacji wśród słuchaczy kazań, zgodnie z założeniem, że duszpasterstwo miało ogromny wpływ na kształtowanie wobrażeń religijnych, społecznych oraz kulturowych społeczeństwa minionych wieków.

Stan badań odnośnie do zagadnienia melancholii był dotychczas w Polsce znikomy, a i ta wiedza dotyczyła przede wszystkim ujęcia medycznego, filozoficznego bądź literackiego⁷. Przedłożona czytelnikom praca jest spojrzeniem zupełnie nowym, bazującym na źródłach, których potencjał nie został dotychczas zauważony w badaniu tego typu zjawisk. Jak się wydaje, niesłusznie, pozwoliło bowiem ono na otwarcie się na nowe spostrzeżenia w obszarze antropologii, socjologii czy teologii. Rolę, jaką religia odgrywała w życiu człowieka epoki staropolskiej, należy uznać nie tylko za istotną, ale i uprzywilejowaną.

⁶ Projekt nr UMO-2015/17/N/HS3/02860, zatytułowany „Miejsce melancholii w mentalności społeczeństwa staropolskiego doby późnego baroku w świetle kaznodziejstwa epoki”.

⁷ Obecnie zaczyna się to zmieniać, zob. dysertacja doktorska mgr E. Nowosielskiej pod kier. prof. dr. hab. A. Karpińskiego, pt. *Melancholia, szaleństwo i inne choroby głowy w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, w której autorka sięga oprócz druków medycznych również do literatury dewocyjnej, prasy czy kalendarzy.

Wpływ kaznodziejstwa na kształtowanie postaw, wyobrażeń i poglądów był dzięki temu ogromny, a nawet na niektórych płaszczyznach fundamentalny, biorąc pod uwagę fakt, że dyskurs kaznodziejski odpowiadał za rzecz tak istotną jak przekaz treści normatywnej⁸. Właśnie w tych komentarzach moralnych autorka dostrzegła potencjał, który zdecydowała się wykorzystać.

W kazaniach epoki staropolskiej melancholia była utożsamiana z emocjami rozpacz i lęku i postrzegana jako zjawisko pejoratywne, którego źródłem był grzech. W zrozumieniu tej koncepcji mają pomóc czytelnikowi cztery odpowiednio skonstruowane rozdziały o charakterze problemowym. W pierwszym z nich podjęto próbę opisanie związku melancholii z grzechem, którego początku należy szukać w dziedzictwie tradycji kultury europejskiej. W tym celu odwołano się zarówno do literatury starożytnej, jak i pism ojców Kościoła i do robku średniowiecza. Sięgnięto także do antycznych wyobrażeń melancholika, który poprzez symboliczne interpretacje w narracji kaznodziejskiej stał się odzwierciedleniem grzesznika.

Według wykładni kaznodziejskiej grzech, który pozbawia człowieka kontaktu z Bogiem, pozbawia go tym samym radości i wewnętrznej harmonii. Traci

8 Więcej na temat problemu komunikacji i kształtowania postaw oraz wyobrażeń społecznych m.in. w: F. Wolański, *Kaznodziejstwo bernardyńskie w staropolskim systemie komunikacji społecznej schyłku epoki saskiej. Studium kształtowania wyobrażeń i postaw*, Toruń 2012; K. Maliszewski, *Formy i środki transferu informacji i komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i pierwszej połowie XVIII w.*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 3, s. 107-116; idem, *Rola Kościoła katolickiego w procesie komunikacji społecznej w kulturze polskiej doby baroku. Zarys problematyki*, [w:] *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury. Prace ofiarowane Profesorom Jadwidze i Edmundowi Kotarskim*, red. I. Kadulski, R. Grześkowiak, Gdańsk 2004, s. 107-112; idem, *Problem badań nad dziejami komunikacji społecznej w dobie nowożytnej na przykładzie polskich gazet rękopiśmiennych XVII-XVIII wieku*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 195-202; A. Nowicka-Struska, *Elementy teatralne, gest i komunikacja niewerbalna w siedemnastowiecznych kazaniach pogrzebowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae” 2006, vol. 24, s. 71-97; J. Maciuszko, *Postylla w perspektywie społecznej. Z problemów metodologicznych badań nad postyllografią*, „Rocznik Teologiczny” 1986, t. 28, z. 1, s. 59-108; T. Gałwiazek, *Kształtowanie mentalności chrześcijanina w świetle kazań dominikańskich czasów saskich*, Toruń 2009; W. Pawlak, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin 2005; idem, *Z problematyki konceptyzmu w prozie kaznodziejskiej epoki baroku*, „Barok. Historia – literatura – sztuka” 2001, t. 8, nr 2, s. 25-46; idem, *Koncepty kaznodziejskie w oczach krytyków*, [w:] *Koncept w kulturze staropolskiej*, red. L. Ślęk, A. Karpiński, W. Pawlak, Lublin 2005, s. 251-271; J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII wieku. 1767-1772*, Lublin 1986, s. 81-120; J. Dajczak, *Katechetyka. Metody, przedmioty, dzieje katechezy i osobowość katechetyczna*, Warszawa 1956, s. 90-291.

on kontakt z bytem doskonałym, który obdarza go łaską. Poprzez to działanie staje się „kaleki”. W ten sposób kalectwo i ślepotą, emblematy Saturna, patrona melancholii stały się symbolem niepełnosprawności człowieka w sensie duchowym. Grzech prezntowany był również jako proces chorobotwórczy, zmierzający do uśmiercenia duszy. Niebezpieczeństwem, na które zwracano uwagę, był nałóg grzechu prowadzący do oziębłości. Zdaniem twórców kazań odczuwanie negatywnych emocji jest związane z brakiem łaski uświęcającej. Niepokój wewnętrzny łączony z poczuciem destrukcyjnego przygnębienia miał według nich jednak jeszcze jedno źródło. Było nim działanie Parakleta, który poprzez rozbudzanie sumienia, starał się w ten sposób zmotywować człowieka do działania i poszukiwania drogi pojednania ze Stwórcą. Brak odpowiedzi ze strony grzesznika sprawiał, że ulegał on pokusie rozpacz.

W rozdziale drugim dokonano przeglądu dyskursu kaznodziejskiego na temat siedmiu grzechów głównych. Wyszczególniono skojarzenia na temat ich oddziaływania na człowieka, symbolicznie związane z melancholią. Znalazło się tutaj wiele wątków nawiązujących do przypisywanych przez tradycję cech charakterystycznych dla melancholika, takich jak: szaleństwo, głupota, gnuśność, chciwość, smutek, zazdrość czy gniew. W pewien sposób zabieg ten miał uświadomić czytelnikowi, iż melancholia tożsama z doświadczeniem grzechu obecna jest w każdej z wad głównych. Każdy bowiem grzech prowadzi człowieka do cierpienia i wywołuje w nim rozpacz.

Najwięcej miejsca poświęcono tematowi lenistwa, które w wywodzie kaznodziejskim oznaczało brak chęci czynienia uczynków na rzecz bliźnich. Problemem analizy stała się również negatywna moralnie postawa człowieka, który poprzez gnuśność nie był zaangażowany w rozwój duchowy. Według autorów kazań niedbałość w służbie Bożej tożsama była z głupotą i porzuceniem myśli o zbawieniu na rzecz doczesności.

Rozdział trzeci jest kontynuacją rozważań na temat rozpacz wynikającej z rozczarowania doczesnością i lękiem o pomyślny los eschatologiczny. Twórcy kazań starali się odnieść do wątpliwości człowieka oraz jego obaw związanych z egzystencją. Główny punkt rozważań spoczął na problemie przemijania i celowości ludzkiego bytu. Katecheza wyraźnie wskazywała, że człowiek mógł zrealizować się tylko poprzez relację z Bogiem, a jedyną trwałą i pewną wartością było życie wieczne. Przyczyną rozpacz, zdaniem kaznodziejów, było zaniedbanie i samodzielna rezygnacja z daru miłosierdzia. Negatywnym przejawem tych lęków było uczucie bojaźni Bożej, która rodziła się w obawie przed karą za grzeszne życie. Dodatkowo omówiono problem cierpienia w życiu

doczesnym, które katecheza zalecała postrzegać jako doświadczenie pozytywne, służące Bogu jako środek do pobudzania w człowieku skruchy i chęci działania. Oprócz tych problemów zwrócono także uwagę na obawy człowieka związane z losem pośmiertnym. Przeanalizowano dwa możliwe scenariusze eschatologiczne: śmierci brutalnej i łagodnej, które obnażały jeden z głównych problemów, na którym skupiały się przepowiadania, tj. strachu przed doświadczeniem kary wiecznej. Główna analiza objęła wizję sądu ostatecznego, którego popularność znacząco wzrosła w XVII w.

Ostatni rozdział został poświęcony katechezie ukierunkowanej na przeciwdziałanie melancholii. Pierwszym i naistotniejszym zagadnieniem było pojęcie łaski Bożej, będącej głównym argumentem kaznodziejów w walce z rozpaczą. Oprócz niej zostały wymienione także inne środki, takie jak odwołanie się do świętych orędowników oraz uniwersalnego planu zbawienia. Zaprezentowano różne formy pomocne w szerzeniu optymizmu chrześcijańskiego. Podkreślona została m.in. normatywna i terapeutyczna rola kaznodziei. W rozdziale tym podjęto próbę przyjrzenia się głównym zaleceniom duszpasterzy odnośnie do promowanych postaw parenetycznych. Wyszczególniona została również rola fundacji jako formy pozwalającej zachować nieśmiertelność w świecie doczesnym i osiągnąć ten sam cel w rzeczywistości eschatologicznej. Melancholia, kojarzona z poczuciem niestabilności egzystencjalnej i smutkiem przemijania, ustępowała działaniom duszpasterskim, które zmierzały do pobudzania nadziei poprzez ukazywanie śmierci podniosłej i godnej.

Człowiek w narracji kaznodziejskiej umierał nie jako jednostka, ale jako członek chrześcijańskiej zbiorowości. W kazaniach starano się podnosić temat nieśmiertelności ludzkiej, obecnej w pamięci jego ziemskiej działalności na rzecz bliźnich i Kościoła oraz gratyfikacji w postaci życia wiecznego w świecie pozagrobowym. Smutek, kojarzony z desperacją, był emocją zdecydowanie potępianą. Godził on w promowany optymizm chrześcijański, dlatego też tłumaczono go obawą i niepokojem sumienia, a nie trudnością w zaakceptowaniu boskich wyroków.

Dobór materiału źródłowego dla niniejszej pracy był odpowiedzią na rozwijające się od dłuższego czasu zainteresowania badaczy piśmiennictwem kaznodziejskim, które okazuje się doskonałym materiałem do badań nad mentalnością społeczeństwa epoki⁹. Kazania karmelitańskie – zajmujące bez wątpienia

9 Zob. m. in. Z. Adamek, *Homiletyka*, Tarnów 1992; M. Bałowska, *O badaniu staropolskiego oratorstwa (na przykładzie świeckiego oratorstwa epoki baroku)*, [w:] *Retoryka w Polsce. Teoria*

ważne miejsce w kulturze staropolskiego piśmiennictwa religijnego, zwłaszcza XVII i XVIII w.¹⁰ – zasługiwały, zdaniem autorki, na dostrzeżenie ich poten-

i praktyka w ostatnim półwieczu, red. M. Skwara, Szczecin 2006, s. 75-93; eadem, *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*, Katowice 2008; eadem, *Przedmowy w staropolskich zbiorach oratorskich (I poł. XVII w.)*, [w:] *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej*, red. R. Ociecek, R. Ryba, Katowice 2002, s. 68-86; K. Bracha, *Nauczanie kaznodziejskie w Polsce późnego średniowiecza. „Sermones dominicales et festuales” z tzw. kolekcji Piotra z Miłostawia*, Kielce 2007; W. Bruchnalski, *Rozwój wymowy w Polsce*, [w:] *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, t. 2, oprac. S. Tarnowski [et al.], Kraków, s. 241-418; M. Brzozowski, *Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI-XVIII)*, red. M. Rechowicz, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, Lublin 1975; S. Bylina, *Kazania w Polsce średniowiecznej*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1992, t. 10, s. 13-35; M. Skwara, *Kazania pogrzebowe jako zapomniane źródła do dziejów kultury staropolskiej*, [w:] *Polonistyka bez granic*, t. 1: *Wiedza o literaturze i kulturze*, red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz, Kraków 2010; M. Kosman, *Litewskie kazania pogrzebowe z I połowy XVII wieku*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1972, t. 17; M. Korolko, *Rola retoryki w piśmiennictwie polskim w wieku XVI*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, nr 5, s. 17-34; J. Z. Lichański, *Retoryka. Od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992; idem, *Retoryka od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, Warszawa 2000; J. Z. Lichański, E. Lewandowska-Tarasiuk, *Nauczanie retoryki w teorii i praktyce*, Warszawa 2003; A. Nowicka-Struska, *Laska marszałkowska [...] na pogrzebie Jana Stanisława Sapiehy, jedyne kazanie Macieja Kazimierza Sarbiewskiego*, [w:] *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna*, red. K. Stępnik, Lublin 2007; eadem, *Siedemnastowieczne kazania pogrzebowe: krąg karmelitański*, Lublin 2003; K. Panuś, *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007; idem, *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania funeralne*, Kraków 2014; idem, *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 2: *Kazania maryjne*, Kraków 2014; idem, *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 3: *Kazania pasyjne*, Kraków 2014; idem, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim*, cz. 1: *Kaznodziejstwo w Kościele Powszechnym*, Kraków 1999; cz. 2: *Kaznodziejstwo w Polsce od średniowiecza do baroku*, Kraków 2001; cz. 3: *Kaznodziejstwo w Polsce od oświecenia do XX wieku*, Kraków 2001; W. Pazera, *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*, Częstochowa 1999; idem, *Polskie kaznodziejstwo epoki oświecenia*, Częstochowa 2000; J. Pelc, *Barok – epoka przeciwieństw*, Warszawa 1993; idem, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002; J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim*, t. 1-3, Kraków 1896-1900; idem, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce*, Kraków 1917; *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, red. M. Kuran, K. Kaczor-Scheitler, M. Kuran, Łódź 2013; D. Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław 1992; *Kultura żywego słowa w dawnej Polsce*, red. H. Dziechcińska, Warszawa 1989; M. Skwara, *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*, Gdańsk 2009; idem, *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka ostatniego półwiecza*, Szczecin 2006; J. Związek, *Kazanie jako źródło historyczne*, „Folia Historica Cracoviensia” 1997/1998, vol. 4-5, s. 313-330.

¹⁰ Zob. m.in.: K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, Lublin 1962. Rozwój klasztorów karmelitańskich na terenie Rzeczypospolitej w przypadku Zakonu Braci NMP z Góry Karmel postępował przede wszystkim w pierwszej połowie XVII w. Wówczas ekspansją zostały objęte zwłaszcza tereny wschodnie. Pierwszą fundacją był klasztor w Sąsiadowicach (diecezja przemyska), ufundowany przez Jana Feliksa Herburtą, miejsce słynące

cjału, tym bardziej że większość wykorzystanych w monografii rękopisów dopiero teraz ujrzała światło dzienne. Badaniem dorobku pisarskiego karmelitów

z kultu św. Anny. Kolejną, niezwykle istotną, fundacją był klasztor we Lwowie, który stał się w 1668 r. główną siedzibą diecezji prowincji ruskiej. Został on wybudowany przez garncarza Wojciecha Makucha i Stanisława Bonifacego Mniszcha – starostę lwowskiego. Zastąpił on spalony w 1442 r. przez Tatarów klasztor ufundowany przez Jana z Czyżowa – kasztelana i starostę krakowskiego. W 1630 r. we Lwowie powstał także drugi klasztor na Przedmieściu Żółkiewskim wraz z kościołem pw. św. Marcina, który uległ zniszczeniu w 1648 r., spalony przez Kozaków. Na jego miejscu powstał murowany klasztor i kościół, którego fundatorem był Jan Rubczyński, cześnik horodelski. Poza nimi pojawiły się fundacje w Mściślawiu, Białyniczach, Trembowli, Wąsoszu czy Mohylewie. Ponadto w 1624 r. za sprawą fundacji Wojciecha Chłudzińskiego powstał największy obiekt klasztorny na Litwie – pw. Wszystkich Świętych w Wilnie. Oprócz nich należy wspomnieć również te należące do prowincji polskiej, tj. Kcynię, gdzie w 1612 r. tamtejsi mieszczanie ufundowali klasztor, Kłodawę (ok. 1623-1625) czy Obory w ziemi dobrzyńskiej (początki datowane już na 1605 r.), skąd sprowadzono zakonników z konwentu bydgoskiego. Druga połowa XVII w. to przede wszystkim klasztor w Czausach na Białorusi, Horodyszczu (Wołyń), Dorohostajach (Wołyń) oraz na Litwie: w Lidzie (1674), Pompianach (1675), Żołudku (1682). Z ważniejszych należy wymienić Lublin na Czwartku (1680) oraz Warszawę na Lesznie (1683). Przełom XVII i XVIII w. to przede wszystkim fundacje w Drohobyczu (1697), Kisielinie (Wołyń), Krupczycach (Brześć Litewski), Zaświrzu (Wileńszczyzna). Najwięcej fundacji powstało w ciągu XVIII w. we wsch. Rzeczypospolitej, m.in. w Koleśnikach (1703), Mińsku (1704), Kiejdanach (1717), Mazyku (1717), Rosieniu (Żmudź) (1720), Monasterku (Wołyń) (1730), Łucku (Wołyń) (1739), Łabuniu (1745), Kochawinie pod Stryjem (1749). W 1738 r. powstał klasztor w Trutowie niedaleko Obór oraz Chwajonach (Żmudź). Wiele fundacji powstałych w tamtym okresie nie przetrwało, m.in. w Stobychowej (1733), Stajkach pod Witebskiem (1759) czy Taboryszkach (1770). Ekspansja karmelitów na tereny wschodnie była największa po bernardynach i dominikanach. Miały na to wpływ czynniki: ekonomiczny – za sprawą magnackich fundatorów, rekoltacyjnych, dlatego że fundacje obejmowały tereny opanowane przez protestantyzm oraz sprzyjający rodzaj duchowości, kult maryjny cieszył się bowiem ogromną popularnością wśród wiernych. W 1687 r. nastąpił podział na prowincję małopolsko-litewską pw. Nawiedzenia NMP oraz ruską św. Józefa. W 1756 r. z prowincji ruskiej wydzielono nową prowincję litewską św. Jerzego Męczennika. Natomiast w 1766 r. kolejną litewską z głównym domem pw. Wszystkich Świętych w Wilnie. Klasztory z terenów Wielkopolski przejmowały stopniowo reformę obserwancką, tworząc od 1686 r. osobną kongregację, wyodrębnioną w 1728 r. jako prowincja wielkopolska pw. Przenajświętszego Sakramentu. XVII i XVIII w. to złoty okres dla karmelitów – w pięciu prowincjach znajdowało się ponad 90 klasztorów i ok. 900 zakonników, większość placówek to tereny wschodnie Rzeczypospolitej. W przypadku gałęzi zreformowanej karmelitów fundacje powstawały w XVII w. przede wszystkim w większych i średnich miastach: Kraków (1605), Lublin (1610), Lwów (1613), ponownie Kraków (1617), Poznań (1618), Przemyśl (1620), Nowy Wiśnicz (1622), Kamieniec Podolski (1623), Wilno (1626), Berdyczów (1630), Czerna (1633), Warszawa i Głębokie (1639), Wiśniowiec (1645). Rozwój prowincji polskiej został zahamowany w połowie XVII w. pod wpływem działań wojennych. W drugiej połowie XVII w. odbudowano zniszczone klasztory i ufundowano kolejny w Grodnie (1688). Pierwsza połowa XVIII w. przyniosła kolejne fundacje, m.in. w Kownie, Zagórzcu czy Antoleptach k. Kowna. W 1731 r. nastąpił podział na dwie prowincje: polską oraz litewską. Prowincja polska założyła nowe klasztory

w Miadziole Starym (1734), Zakrzewie (1745), Kupinie na Podolu (1747), Narodyczach na Wołyniu (1748), Milatynie (1755); litewska w Pińsku (1734), Wilnie (1739), Poszumieniu (1760), Gudohajach (1764). Sytuacja karmelitów bosych była o wiele bardziej skomplikowana niż pozostałych zakonów żebraczych, które na ziemiach polskich znalazły się o wiele wcześniej. Tym, na co warto zwrócić uwagę, był zdecydowany rozwój liczebny w pierwszej połowie XVII w., nabory były tak duże, że zdecydowano się na pomoc personalną prowincji włoskich. Spadek zgłoszeń do nowicjatu nastąpił w połowie XVII w. pod wpływem wojen, jakie dręczyły Rzeczpospolitą. Wzrosła na powrót w latach 1683-1691, a następnie po 1718 r. Jedyna fundacja w Grodnie (z 1688 r.) świadczy o tym, że zakon koncentrował się głównie na odbudowie zniszczeń wojennych. Były one na tyle dotkliwe, że wiele kościołów wyremontowano dopiero wiele lat po konsekracji. Kryzys, jaki dotknął karmelitów, związany był również z licznymi epidemiami, podczas których umierało wielu zakonników, np. podczas epidemii w Krakowie w klasztorze św. Michała zmarli wszyscy zakonnicy. Wzrost liczby profesji nastąpił po 1718 r. Był to również okres wzrostu działalności fundacyjnej, jednak należy mieć na uwadze, że fundacje te objęły przede wszystkim małe miejscowości o niewielkim znaczeniu. Najwyższy stan liczebny zakonników odnotowany w prowincji polskiej to 324 osoby w 1770 r., oraz 186 osób w prowincji litewskiej w 1767 r. Dla obu zakonów stulecia XVII i XVIII, pomimo przeszkód związanych z konfliktami militarnymi, były na terenie Rzeczypospolitej okresem największego rozwoju, działalności duszpasterskiej i piśmienniczej. Zob. m.in.: *Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce 1605-2005. Materiały z ogólnopolskiego sympozjum historyczno-teologicznego*. Aula Collegium Novum, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 21-22 listopada 2005, red. A. Ruszała, Kraków 2005; J. Dębiński, *Z historii zakonu karmelitów dawnej obserwacji, czyli trzewickowych (carmelitae calceati)*, „Studia Wrocławskie” 2016, nr 18, s. 373-390; C. Gil, *Historia Karmelu Terezańskiego*, Kraków 2012, s. 20-24, 200-206, 245-260; idem, *Karmelici bosi w Polsce 1605-1655*, „Nasza Przeszość” 1977, t. 48, s. 5-238; idem, *Czterysta lat Karmelitów bosych w Polsce (1605-1772)*, [w:] *Karmelici Bosi w Polsce 1605-2005. Księga Jubileuszowa*, red. C. Gil, Kraków 2005, s. 13-48; S. T. Prażkiewicz, *Działalność klasztoru karmelitów bosych w Wiśniczu (1630-1782)*, „Folia Historica Cracoviensia” 2013, t. 19, s. 197-200, 205-215; *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi, ich początek, rozwój i tułactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*, t. 1: *Wilno*, oprac. J. R. Kalinowski, Kraków 1900; J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI-XVIII*, Kraków 1970, s. 551-559; *Karmelici*, [w:] *Encyklopedia katolicka* (dalej: *EK*), t. 8, Lublin 2000, kol. 808-813, 817-819; A. Smagacz, *Karmelici Bosi w Lublinie w latach 1610-1864*, Lublin 2012, s. 60-100; T. Trajdos, *U zarania karmelitów w Polsce*, Warszawa 1993; idem, *Fundacja klasztoru karmelitów trzewickowych na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszość” 1983, t. 60, s. 91-127; idem, *Karmelici we Lwowie*, „Przegląd Historyczny” 1996, t. 87, z. 3, s. 497-513; idem, *Karmelici trzewickowi w Akademii Krakowskiej w XV wieku*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, t. 6, s. 291-300; B. Tomaszewski, *Dzieje klasztoru oo. Karmelitów „Na Piasku” w Krakowie*, Kraków 1970 (mps); idem, *Dzieje zakonu oo. Karmelitów w Polsce, na Litwie i Rusi (1397-1997)*, Kraków 1998 (mps); H. Urbański, *Historia Zakonu Karmelitów*, Kraków 1980 (mps); W. Kolak, *Katalog Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie „Na Piasku”. 1398-1945* (1988), Kraków 1997, s. 12-28; M. Krajewski, M. Wojnarowski, *Kościół i klasztor Ojców Karmelitów w Oborach*, Obory 1986; B. J. Wanat, *Działalność duszpasterska, oświatowa i charytatywna karmelitów bosych na Wołyniu, Podolu i Ukrainie od XVII do XIX wieku*, „Karmelitańskie Studia i Materiały Historyczne” 2006, t. 1, s. 147-180; idem, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1675*, Kraków 1979;

w Polsce dotychczas zajęło się kilku badaczy¹¹. Nie doczekał się jednak jeszcze obszernej monografii, której głównym trzonem stałaby się twórczość piśmiennicza obu zakonów. Dotychczas badania skupiały się przede wszystkim na analizie starodruków, w tym kazań pogrzebowych oraz rękopisów z kręgu literatury dewocyjnej i teologicznej.

Autorka monografii zdecydowała się na niezwykle szczegółową kwerendę naukową w Polsce i za granicą, której celem było skompletowanie jak największej liczby kazań z okresu XVII-XVIII w. Analiza tak obszernej grupy rękopisów miała pomóc w spojrzeniu na problem z możliwie jak najszerzej perspektywy. Potencjał zbioru rękopiśmiennego okazał się niezwykle i zdecydowanie większy od zakładanego. Z tego powodu wyselekcjonowano przede wszystkim te kazania, których proveniencja była pewna, a także te, których autorów udało się zidentyfikować. Jedynie w przypadku kazań innych zakonów koncentrowano się przede wszystkim na treści, pomocnej w odnajdywaniu tzw. „miejsc wspólnych”. W przypadku tych dokumentów ograniczono się jednak do informacji podstawowych na temat autora przepowiadania, skupiając się przede wszystkim na narzuconym okresie XVII-XVIII w. oraz tematyce.

Zebrany materiał pochodzi głównie z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, a także Biblioteki oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Kwerenda archiwalna objęła jednak także miejsca jak:

- archiwa państwowe m.in. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Rzeszowie;
- archiwa kościelne: Archiwum Archidiecezjalne w Warszawie, Archiwum Metropolitarne w Krakowie, Archiwum Prowincji Franciszkanów Refrmatów, Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Archiwum Archidiecezjalne

L. Kowalówka, *L'attività pastorale e missionaria dei Carmelitani Scalzi polacchi*, Roma 1970; A. Szudrowicz, *Karmelici w Kcyni (1612-1835). Rola zakonu w życiu miasta i okolicy*, Bydgoszcz 2001; S. Cynarski, *Ze studiów nad dziejami Karmelitów Trzewickowych w Polsce. Klasztor w Jasle*, Kraków 1996, *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne*, z. 101, s. 67-85; J. Marecki, *Zakony w Polsce. Instytuty życia konsekrowanego, instytuty i zgromadzenia zakonne, instytuty świeckie, wspólnoty życia apostołskiego*, Kraków 1997, s. 46-47.

¹¹ A. Nowicka-Struska, *Ex fumo in lucem. Barokowe kaznodziejstwo Andrzeja Kochanowskiego*, Lublin 2008; eadem, *Obrazy kobiety i kobiece wzorce osobowe w siedemnastowiecznych kazaniach pogrzebowych autorstwa karmelitów bosych*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 3, s. 57-68; eadem, *Siedemnastowieczne kazania pogrzebowe: krąg karmelitański*, Lublin 2003; W. Pawlak, *Karmelitańskie kazania pogrzebowe XVII wieku*, „Barok. Historia – literatura – sztuka” 2009, t. 16, nr 1, s. 267-276.

- w Gnieźnie, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie;
- biblioteki państwowe: Bibliotekę Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, Bibliotekę Narodową w Warszawie, Bibliotekę Jagiellońską, Bibliotekę Książąt Czartoryskich, Bibliotekę Naukową Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Bibliotekę Kórnicką Polskiej Akademii Nauk, Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Bibliotekę Uniwersytecką w Poznaniu, Bibliotekę Raczyńskich w Poznaniu, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu;
 - biblioteki kościelne: Bibliotekę Karmelitanek Bosych w Krakowie, Bibliotekę Wyższego Seminarium Duchownego Franciszkanów, Bibliotekę Zgromadzenia Księży Misjonarzy, Bibliotekę Diecezjalną w Sandomierzu, Bibliotekę Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu, Bibliotekę Kapitułną w Przemyślu, Bibliotekę Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie;
 - biblioteki i archiwa zagraniczne, w tym: Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, Rosyjska Biblioteka Narodowa, Rosyjska Akademia Nauk, Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Kijowie, Biblioteka Narodowa Ukrainy im. Władimira Wernadskiego, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, Archiwum Karmelitów Bosych w Rzymie, Biblioteka Papieskiego Uniwersytetu Antonianum w Rzymie, Biblioteka Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, Archiwum Watykańskie, Francuska Biblioteka Narodowa, Biblioteka Polska w Paryżu, Biblioteka Uniwersytetu Ca' Foscari w Wenecji.

We wszystkich odwiedzonych miejscach odnaleziono różnego rodzaju dokumenty rękopiśmienne o charakterze religijnym bądź pojedyncze przepowiadania, które wykorzystano jako materiał porównawczy. Obszerność źródeł, do jakich należą kazania, zmusiła do niechętniej, aczkolwiek z punktu merytorycznego koniecznej selekcji.

Spośród autorów źródeł rękopiśmiennych, których udało się zidentyfikować, znaleźli się kaznodzieje dawnej obserwacji: Józef Hołozubiec¹², Serapion Ko-

12 Józef Hołozubiec, karmelita związany głównie z klasztorem w Pompianach. W czasie podziału prowincji przeprowadzonego w 1688 r. został przy prowincji małopolskiej, następnie w latach 1692-1697 spełniał się przede wszystkim jako kaznodzieja. W 1679 r. został mianowany podprzeorem w Pompianach. Zmarł między 1701 a 1704 r.; Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie.

cielkowicz¹³, Cyryl Trojanowski¹⁴ oraz Piotr Tomasz Cudnicki¹⁵. Z nowej gałęzi natomiast: Klemens od Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny¹⁶, Bonawentura od św. Stanisława¹⁷ i Cyprian od Jezusa Maryi¹⁸.

wie (dalej: AKKr), rps 95, *Liber continens acta et decreta capitulorum generalium, provincialium, deffinitorialium sub regimine A. R. P. Martini Charzewicz... prioris conventus huius Maioris Arenari Cracoviensis...*, k. 154 r-v; AKKr, rps 96, *Liber provinciae Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae... continens acta capitularia et definitoria...*, k. 38v, 56 r-v.

¹³ Serapion Kocielkowicz, na chrzcie Franciszek, urodził się ok. 1648 r., był mieszczaninem krakowskim, synem Tomasza i Katarzyny, który wstąpił do Zakonu 22 września 1665 r. Studia zakonne rozpoczął w 1673 r. Najprawdopodobniej kontynuował je w Wiedniu, a z pewnością we Florencji. W 1678 r. został lektorem filozofii w klasztorze krakowskim, a następnie w roku 1680 objął funkcję kaznodziei w klasztorze św. Tomasza oraz lektora teologii moralnej w studium zakonnym na Piasku w Krakowie. Między 1684 a 1687 r. pełnił funkcję kaznodziei w Jaśle oraz Warszawie. W 1687 r. przejął po Marcinie Charzewiczu obowiązki bibliotekarza. W 1690 r. został przeorem w Jaśle, następnie przeorem konwentu Wszystkich Świętych w Wilnie. W 1697 r. zostaje ponownie mianowany przeorem w klasztorze św. Tomasza w Krakowie. W 1701 r. powrócił do działalności kaznodziejskiej w Jaśle. Do Krakowa wrócił w 1705 r., umierając najprawdopodobniej w 1706 lub 1707 r. Interesujące jest, że *Liber mortuorum* podaje inną datę śmierci karmelity, tj. 27 czerwca 1713 r. w Krakowie, jednak poczynawszy od roku 1706, nie odnotowano już jego nazwiska na żadnym zjeździe kapituły, dlatego data 1705 jest o wiele bardziej prawdopodobna; AKKr, rps 139, *Księga zmarłych ojców, braci i sióstr zakonu karmelitańskiego prowincji polskiej w latach 1620-1920*, s. 179, zob. też: S. Sułeczki, *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014, s. 132, 140, 142-143, 174-177.

¹⁴ Cyryl Trojanowski – pojawia się jako kleryk w Krakowie w 1701 r., w 1704 został wymieniony już jako zakonnik, jednak trzy lata później jego nazwisko nie pojawia się w żadnym ze spisów. Najprawdopodobniej zmarł nagle, być może podczas zarazy w 1707 r. w Krakowie. Jego działalność kaznodziejską należy datować najprawdopodobniej na lata 1702-1704, kiedy po zakończonym okresie nauki mógł zająć się w pełni posługą kapłańską; AKKr, rps 96, *Liber provinciae...*, k. 53, 62.

¹⁵ Piotr Tomasz Cudnicki – jego ścieżka kariery duchowej rozpoczyna się w Kcyni, gdzie został wymieniony jako zakonnik w 1692 oraz 1694 r. W 1701 r. pojawia się na zjeździe kapituły prowincjalnej w funkcji przeora, najprawdopodobniej w zastępstwie. W 1704 r. został mianowany przeorem w Kcyni, którym był aż do roku 1709 lub 1713, ponieważ w roku 1713 był już przeorem w Kłodawie. W 1716 r. pojawia się w Krakowie, nie pełni jednak żadnej funkcji. Umiera najprawdopodobniej przed rokiem 1719, o czym może świadczyć fakt, iż jego nazwisko znajdujące się na liście osób uczestniczących w zjazdach kapituły w roku 1719 oraz 1723 zostało wykreślone wraz z kilkoma innymi, a osoba wprowadzająca zmiany dodała adnotację „mortuus” oraz „obit”. Karmelita po 1723 r. nie pojawia się już w spisach ani razu. Jeżeli chodzi o działalność kaznodziejską, musiał zajmować się nią najprawdopodobniej przed 1713 r., kiedy jeszcze był związany z klasztorem w Kcyni. Przemawia za tym fakt wygłaszania kazań w miejscowościach takich jak Pakość i Smogulec, które znajdują się najbliżej tej lokalizacji. Mógł jednak kontynuować ją w dalszych latach; AKKr, rps 95, *Liber continens...*, k. 160, 167, 169; AKKr, rps 96, *Liber provinciae...*, k. 19, 30v, 55, 63, 101, 130, 142, 160.

¹⁶ Klemens od Ofiarowania NMP, właśc. Michał Jodko, Jodka, syn Andrzeja i Zofii. Urodził się w Manuszewie w 1718 r. Profesję złożył w Głębokiem 21 listopada 1735 r. Studiował w Lub-

Przybliżając pokrótce wartość rękopiśmiennych przepowiadań poszczególnych kaznodziejów, należałoby rozpocząć od dorobku S. Kocielkowicza, który

linie, gdzie 4 grudnia 1739 r. został dopuszczony do subdiakonu. Świecenia kapłańskie przyjął 17 października 1741 r. w Lublinie. Po święceniach pełnił urząd kaznodziei. W latach 1754-1757 był podprzeorem w Wilnie. W latach 1757-1760 był współautorem kroniki klasztornej karmelitów w Grodnie. Zmarł w grudniu 1768 r.; VUB, rps F3-2377, *Kronika Klasztorna Karmelitów Bosych w Grodnie*, s. 28, 40; K. Furmanik, *Księga zmarłych karmelitów bosych w Polsce, na Litwie i Rusi 1607-1998*, t. 2, Kraków 2002, s. 84.

17 Bonawentura od św. Stanisława, właśc. Stanisław Frezer, syn Aleksandra i Barbary ze Szczepanowskich. Wstąpił do zakonu karmelitów 3 czerwca 1655 r., jednak w związku z najazdem szwedzkim wraz z całym konwentem nowicjackim musiał uciekać i szukać schronienia w Podoleńcu w klasztorze oo. Pijarów. Profesję złożył w 1656 r., jednak studia mógł rozpocząć dopiero po ustaniu zawieruchy wojennej. Świecenia kapłańskie otrzymał w Krakowie, na Wawelu z rąk ks. bp. Oborskiego, subdiakoniat, 16 kwietnia 1661 r., a diakonat trzy lata później. 7 czerwca 1664 r. otrzymał święcenia kapłańskie, później przez jakiś czas przebywał w Poznaniu, gdzie pełnił funkcję kaznodziei. Stamtąd przeniesiono go do Lublina, gdzie był lektorem filozofii. Następnie jako lektor teologii wykładał w Przemyślu aż do 1672 r., kiedy wraz z całym kursem kleryków uciekł do Czernej z obawy przed Turkami. Do 1675 r. pełnił funkcję lektora w Krakowie, w klasztorze św. Michała, jednak wybrano go na przeora klasztoru w Przemyślu. Był nim tylko przez rok, ponieważ obrano go definitorem prowincji i wysłano do Warszawy. W 1677 r. pomimo wybuchu zarazy nie uciekł z miasta, a swoją posługą kaznodziejską pokrzepiał karmelitanki. Mimo że zmarło wielu ludzi, udało mu się przetrwać ten ponury okres, z którego pochodzi większość kazań i ekshortacji, jakie się zachowały. W 1683 r. brał udział w kapitule generalnej w Rzymie. Następnie w zastępstwie Hieronima od Jezusa Marii obrano go na prowincjała Polski. Brał udział w kapitule generalnej w Bolonii w 1686 r., następnie był wizytatorem klasztorów m.in. w Lublinie i we Lwowie. Zmarł nagle, po krótkiej chorobie 3 stycznia 1687 r. w Warszawie. Jego pogrzeb odprawiono z należną szlachetnemu urodzeniu pompą, pochowano go w grobowcu klasztornym w Warszawie. Pozostawił po sobie wiele dzieł rękopiśmiennych w charakterze nauk i ćwiczeń duchowych. W pracy tej zostały wykorzystane przede wszystkim dwa z nich, które zawierały kazania i ekshortacje. Stanisław Frezer pozostawił po sobie również dwa pogrzebowe kazania drukowane. Jego żywot został ponadto opisany w: *Ozdoba, Karmelu Zakonnego, w Splendorach Świętych, y Życia doskonałością znaczniejszych Karmelitów y Karmelitanek, ktoremi Zakon Najszyjszy Maryi Panny z Gory Karmelu od Eliasza nychwaleb.* Wodza y Proroka ufundowany, iako Firmament swoimi iasnieie Luminarzami. Cz. 1 / Niegdy Łacińskim Językiem Przez Nayprzewielebniejszego Oyca Filippa od Troycy Przenayśw. Karmelitów Bossych Kongregacyi Sw. Eliasza Generała Pokazana, teraz zas swiatu polskiemu na publiczny pobożnie ciekawych dusz widok wydana. Roku chwalebneego w ozdobie Świętych swoich Boga 1746, Kraków 1747, t. 3; a dokładniej we wchodzącym w skład dzieła *Konterfekcie życia przykładnego z Ozdoby Karmelu kopiowanego, kolorami chwalebnych cnót, świątobliwości Karmelitów i Karmelitanek Bossych, Prowincyi Polskiej odmalowanego y na Publiczny Widok z cieniów niewiadomości, za usilną wielu Godnych Osób instancją wystawiony roku, którego Syn Boski, Konterfekt Ludzki na sobie wyraził [...]*, Kraków 1747. Wcześniejsze identyczne wydanie widnieje z datą 1646 r. w tytule, jednak jest to najprawdopodobniej błąd drukarski (s. 156-166). Notka biograficzna na temat karmelity pojawia się również w: K. Furmanik, *op. cit.*, t. 1, s. 256-257.

18 Cyprian od Jezusa Maryi, właśc. Józef Stefanowicz, pochodził z Nowego Wiśnicza, był synem Józefa Stefanowicza oraz Zofii. Przed wstąpieniem do zakonu studiował na Akademii Krakow-

pozostawił po sobie aż sześć tomów kazań¹⁹. Pierwsze dwa (o sygn. M 176²⁰ oraz M 177²¹) są współoprawne ze sobą i różnią się zarówno tematyką kazań, jak i ich liczbą. W rękopisie o sygn. M 176 znajdują się kazania świąteczne, niedzielne i okolicznościowe pisane pomiędzy 1690 a 1706 r.²² Rękopis o sygn. 177 to 12 tekstów napisanych wyraźnie w tonie apologetycznym. Oba dzieła zachowały się w dobrym stanie, pierwsze liczy 502 strony oraz spis treści, drugie jest mniej obszerne i zawiera 100 stron z doklejonym drukiem (k. 5): *Pochwała Ewangelików dzisiejszych Lutrow y Kalwinow...* 1700. Na potrzeby napisania tej pracy wykorzystano jedynie pierwszy z nich. Kolejnym rękopisem są kazania o sygn. M 190²³, pomimo że są one opisane jako „Kazania dla Arcybractwa

skiej. Do Karmelu wstąpił 8 września 1682 r., po roku nowicjatu złożył profesję 8 września 1683 r. Subdiakoniat otrzymał 30 maja 1688 r. w kościele św. Michała w Krakowie. Świecenia kapłańskie otrzymał w Czernej, w kaplicy eremickiej św. Abrahama 13 lipca 1690 r. z rąk ks. bp. Stanisława ze Słupów Szembeka sufragana krakowskiego. Następnie został przeniesiony do Wiśnicza, gdzie pełnił funkcję kaznodziei. Dokładnie w sierpniu 1691 r. został aprobowany do prowadzenia spowiedzi i głoszenia kazań. W 1693 r. przeniesiono go do eremu w Czernej, gdzie przebywał jedynie przez rok, ponieważ wbrew jego woli obrano go podprzeorem klasztoru lubelskiego. W 1700 r. w Warszawie na kapitule prowincjalnej obrano go przeorem klasztoru nowicjackiego w Krakowie, którym kierował trzy lata. W 1703 r. wybrano go na przeora klasztoru św. Michała w Krakowie. Następnie ponownie w 1706 r. został obrany na urząd magistra nowicjatu Krakowskiego, który pełnił kilka miesięcy, najprawdopodobniej dlatego, że obrano go socjuszem prowincji na kapitułę generalną w Rzymie w 1707 r. Powróciwszy do klasztoru św. Michała w Krakowie, pełnił funkcję spowiednika karmelitanek bosych. Dwukrotnie uciekał przed zarzą. W 1709 r. został obrany na przeora nowicjatu w Krakowie, tutaj również podczas zagrożenia zarzą delegował nowicjaty do eremu w Czernej. W 1712 r. obrano go opatem klasztoru w Kamieńcu Podolskim, skąd po trzech latach posługi powrócił do Krakowa. Tam w wieku 50 lat, 10 grudnia 1716 r. w klasztorze św. Michała zmarł na szkorbut i suchoty; *ibidem*, s. 361-362.

¹⁹ W Bibliotece oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie został mu przypisany jeszcze jeden rękopis zawierający kazania o sygn. M 192, jednak zarówno pismo, jak i daty pojawiające się w kazaniach z 1710, 1715 i 1717 r. skłaniają raczej do wniosku, iż karmelita nie był ich autorem.

²⁰ Biblioteka oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie (dalej: BKKr), rps M 176, S. Kocielkiewicz, *Canciones Variae Compositae & recitatae, Variis locis & temporibus et Discursus compositi per R. P. Serapionem Kocielkowicz S. Th. Magistrum Contra Accatholicos 1690-1700*.

²¹ BKKr, rps M 177, idem, *Obrona Wiary Katolickiej albo Dyskursy Pokazujące osobliwe Artykuły Kościoła Świętego bydz prawdziwe z samego Pisma Świętego przeciwko Adwersarzom nowym fałszywie następującym na nie a referującym się do Samego Pisma Świętego Napisane Przez Jednego Katolika prawowierne Kościoła Rzymskiego dla pożytku wszystkich, tak Wiernych iako y niewiernych 1700*.

²² W tytule sygnatury widnieje rok 1700, jednak zbiór kończy kazanie napisane dla Arcybractwa Szkaplerznego z 1706 r., o czym autor informuje w spisie treści.

²³ BKKr, rps M 190, idem, *Canciones pro Dominicis, Index Cancionum, Kazania dla Arcybractwa Szkaplerznego (1689-1690)*.

Szkaplerznego”, w jego skład wchodzi głównie kazania niedzielne, zawarte na 822 stronach rękopisu z dodatkowym spisem treści, natomiast kazania napisane z myślą o bractwie stanowią drugą, mniejszą część, zapisaną na 98 stronach.

Poza tymi znajdującymi się w krakowskiej bibliotece klasztornej rękopisami pozostałe trzy zostały odnalezione w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie. Pierwszy z nich (o sygn. F-3-960²⁴), opisany jako „Kazania w języku polskim 1702-1705”, zawiera dwa różne tomy kazań. Na początku znajdują się kazania niedzielne, spisane pomiędzy 1703 a 1705 r., liczące 570 stron oraz zawierające spis przepowiadań. Zaraz po nich rozpoczynają się kolejne, liczące 228 stron oraz spis treści kazania pasyjne, pisane pomiędzy 1702 a 1705 r. Drugi tom kazań, „Kazania polskie 1683-1684” o sygn. F-3-2161²⁵, liczy 419 stron i spis treści, a w jego skład wchodzi kazania pisane na uroczystości różnych świętych. Trzeci i ostatni tom przepowiadań (o sygn. F-3-1162²⁶), opisany jako „Kazania świąteczne w języku polskim z lat 1701-1704”, zawiera 772 strony oraz spis treści, a w jego skład wchodzi kazania świąteczne spisane w latach 1701-1705. S. Kocielkiewicz był bardzo płodnym kaznodzieją, a utwory, które wyszły spod jego pióra, wyróżniają się mistrzowską erudycją.

Kazania pozostałych trzech karmelitów starej reguły: J. Hołozubca, C. Trojanowskiego oraz P. T. Cudnickiego, znalazły się w pojedynczym, aczkolwiek niezwykle obszernym rękopisie o sygn. F-3-1293²⁷, będącym zbiorem przepowiadań różnych karmelitów „trzewickowych” z lat 1684-1739, wygłoszonych w różnych miejscowościach Rzeczypospolitej. Zbiór ten liczy 415 kart, zapisanych *recto* i *verso* i znajdują się w nim zarówno kazania świąteczne, niedzielne, jak i okolicznościowe, w tym dwa kazania pogrzebowe. Język kazań to przede wszystkim polski, ale również sporadycznie pojawiają się kazania w języku łacińskim. Rękopis został wykorzystany w całości. Jego opis biblioteczny, pomimo że informuje o tym, iż w zbiorze powinny znaleźć się kazania dwóch karmelitów: Elізjusza Antoszwicz²⁸ (na k. 179) oraz Anioła od św. Teresy²⁹

24 Vilniaus Universiteto Biblioteka (dalej: VUB), rps F-3-960, idem, *Kazania w języku polskim 1702-1705*.

25 VUB, rps F-3-2161, idem, *Kazania polskie 1683-1684*.

26 VUB, rps F-3-1162, idem, *Kazania świąteczne w języku polskim z lat 1701-1704*.

27 VUB, rps F-3-1293, *Kazania wygłoszone przez różnych karmelitów trzewickowych w różnych kościołach w latach 1684-1739*.

28 Elізjusz Antoszwicz – karmelita starej reguły, twórca kazań.

29 Anioł od św. Teresy, właśc. Andrzej Paskowicz. Syn Wawrzyńca. Do zakonu wstąpił w 1652 r. w Krakowie. Święcenia kapłańskie otrzymał w Krakowie 13 października 1658 r. W 1670 r. został

(na k. 334), jest błędny. Kazania mogły jednak zostać wyrwane. Faktycznie na k. 346 pojawia się podpis jednego z kaznodziejów, autora kazania na uroczystość św. Marcina, który tytułuje się jako „Frater Angelus”³⁰, jednak błędnie przypisano mu tożsamość Andrzeja Paskowicza, który był przecież członkiem zakonu nowej obserwancji. Możliwe jednak, że kazanie rzeczywiście zostało napisane przez niego i trafiło przypadkiem do zbioru. Niestety zarówno jego treść, jak i brak nazwiska bądź tytułatury zakonnej nie pozwalają na realną ocenę autentyczności autorstwa.

Klemens od Ofiarowania NMP był twórcą jednego tomu kazań (o sygn. F-3-993³¹), liczącego 747 stron, w skład którego weszły zarówno kazania święteczne, jak i okolicznościowe, w tym pięć kazań pogrzebowych. Kaznodzieja zamieszczał praktycznie za każdym razem informację o dokładnej dacie wygłoszenia kazania, a bardzo często również nazwę miejscowości. Dzięki temu wiemy, że jego posługa kaznodziejska była skoncentrowana przede wszystkim na prowincji litewskiej.

Cyprian od Jezusa Maryi pozostawił po sobie również pojedynczy tom kazań, który figurował w spisie bibliotecznym jako anonimowy zbiór „kazań w języku polskim”, pod sygn. F-3-994³². Obejmuje on 1048 stron i znajdują się w nim kazania święteczne.

Kolejne dwa rękopisy, których autorem jest Bonawentura od św. Stanisława, znajdujące się w Bibliotece Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie, czyli rps 24³³ i rps 35³⁴, liczą kolejno 833 oraz 682 strony. Kazania nie obejmują jednak całości zbiorów, lecz tylko pewną ich część. W tomie o sygn. 24 znajdują się one na końcu, z kolei w drugim zbiorze rozsiane są w różnych częściach rękopisu. Dodatkowe, pojedyncze kazania ojca Bonawentury od św. Stanisława, odnalezione w Archiwum Polskim Karmelitów Bosych w Krakowie, zostały w całości

wybrany na II egzaminatora konwentu. W 1673 r. ponownie obrany na tę funkcję. Od 1676 do 1679 r. był podprzeorem eremu w Czernej. W 1682 r. został na kapitule prowincjonalnej w Lublinie. Zmarł w 1685 r., K. Furmanik, *op. cit.*, t. 1, s. 251.

³⁰ Angelus NN – anonimowy karmelita starej reguły, twórca kazań. Żył pod koniec XVII w.

³¹ VUB, rps 993, Klemens od Ofiarowania NMP, *Kazania w języku polskim wygłoszone w latach 1748-1764*.

³² VUB, rps 994, Cyprian od Jezusa Maryi, *Kazania w j. polskim wygłoszone w latach 1691-1705 w Bochni, Krakowie, Lubinie, Tyńcu...*

³³ Biblioteka Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie (dalej: BKWes), rps 24, Bonawentura od św. Stanisława, *Kazania i Exorty różne W. O. Bonawentura od św. Stanisława*, [w:] Klocek bez nazwy.

³⁴ BKWes, rps 35, idem, *Kazania O. Bonawentury od św. Stanisława*, [w:] Klocek bez nazwy.

włączone do niniejszej monografii. Są to dwa przepowiadania i pisemna wypowiedź o charakterze religijnym, która niestety zachowała się jedynie częściowo. Utwory znajdują się pod sygn. 468³⁵ i zostały spisane na 19 stronach.

Praca obejmuje też anonimowe karmelitańskie źródła rękopiśmienne. Jednym z nich są kazania z sygn. F-3-2105³⁶, wygłoszone w latach 1684-1692. Zbiór ten liczy 296 stron, brakuje w nim spisu treści, a przepowiadania mają charakter świąteczny. Kazania pisane były przez jednego kaznodzieję. Kolejny zbiór (o sygn. F-3-2197³⁷) obejmuje kazania wygłoszone w latach 1656-1665, nie tylko (tak jak zostało to ujęte w tytule) w Krakowie, ale również w Kownie, Lublinie czy Wiśnicy. Rękopis liczy 495 stron oraz zawiera alfabetyczny, przedmiotowy spis treści, który urywa się na literze H. Język przepowiadań to przede wszystkim polski, ale również w niewielkim stopniu łacina. Autorem był najprawdopodobniej karmelita odnowionej gałęzi zakonu, o czym świadczą liczne odwołania do św. Teresy z Ávila. Następnym rękopisem są kazania ze wskazaną na okładce proveniencją klasztoru grodzieńskiego o sygn. F-3-2206³⁸, wygłoszone w latach 1669-1674. Tom zamyka się w 296 stronach, nie zawiera jednak spisu treści. Znajdują się w nim kazania świąteczne oraz okolicznościowe, w tym obszerne kazanie pogrzebowe. Pomimo że tytuł opisu bibliotecznego sugeruje, iż kazania zostały wygłoszone w Poznaniu, to pojawiają się również inne miejscowości, np. Przemyśl czy Lwów. Do kolejnego zbioru (o sygn. F-3-2233³⁹), również pochodzącego z tego konwentu, weszły kazania wygłoszone między 1626 a 1676 r. we Lwowie, Krakowie, ale także w Poznaniu. Dzieło liczy ok. 120 stron i było pisane przez kilka osób. Analizie zostały poddane także kazania okolicznościowe, które należą do niewielkiego zbioru o sygn. 203⁴⁰, pochodzące z Archiwum Polskiego Karmelitów Bosych. Zbiór ten liczy 26 kart, a pismo sugeruje jednego autora. Ekshortacje, które znalazły się w tomie, dotyczą promocji zakonnych, a data, którą zostały opatrzone w katalogu, suponuje

35 Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej (dalej: APKB), rps 468, i d e m, *Exhortacye Bonawentury od S. Stanisława*.

36 VUB, rps F-3-2105, *Kazania polskie niewiadomego karmelity bosego z lat 1684-1692 głoszone w Grodnie, Lwowie i Przemyślu*.

37 VUB, rps F-3-2197, *Kazania polskie 1656-1665 wygłoszone w Krakowie...*

38 VUB, rps F-3-2206, *Kazania polskie wygłoszone w Poznaniu w latach 1669-1674*.

39 VUB, rps F-3-2233, *Kazania polskie z lat 1626-1676 wygłoszone we Lwowie, Krakowie i innych miastach*.

40 APKB, rps 203, *Ekshortacje okolicznościowe przy obejmowaniu urzędów i w czasie obłóczyn profesji zakonnych XVII w.*

XVII w. Ostatnim zbiorem przepowiadań karmelitańskich są kazania z okresu 1721-1754, o sygn. F-3-1174⁴¹. Tom liczy 623 strony wraz ze spisem treści, a pismo sugeruje, że zostały napisane przez tę samą osobę. Większość miejscowości wymienianych w kazaniu to miasta znajdujące się w prowincji litewskiej, m.in. Wilno czy Wasiliszki, albo w prowincji polskiej: Luszowice czy Chełmiec.

Oprócz tego w pracy zostały wykorzystane pojedyncze kazania autorstwa duszpasterzy należących do zgromadzeń różnych domów zakonnych. Autorka odwoływała się do nich jedynie w celach porównawczych. Starano się bowiem w ten sposób ukazać pewne miejsca wspólne w postrzeganiu pojęcia melancholii w kaznodziejstwie XVII-XVIII w. Decyzja ta była podyktowana zarówno czasem trwania projektu, podczas którego należało zgromadzić, przeanalizować i opisać zebrany materiał, jak i obawą, że badania nie zostaną przeprowadzone w sposób dokładny i rzetelny. Kazania to źródła w większości niezwykle obszerne, a tak zaawansowane studia badawcze, które objęłyby wszystkie zakony obecne w Rzeczypospolitej, wymagałyby o wiele więcej czasu i prawdopodobnie większego zespołu naukowego. Wydaje się jednak, że poszerzenie badań w tej materii nie przyniosłoby dodatkowych, nowatorskich wyników. Zastosowana wstępna analiza porównawcza pokazała bowiem, że pojęcie melancholii funkcjonowało w kaznodziejstwie obu zakonów jako ten sam problem i termin, a jedyne różnice mogły pojawiać się w związku z wprowadzaniem autorskich przemysłów kaznodziejów w kontekst utworów.

Większość twórców karmelitańskich pozostawiła pojedyncze egzemplarze kazań drukowanych, które zamieszczano w pracy na bieżąco wraz z opisem. Spośród autorów większych zbiorów należy wymienić trzech kaznodziejów: Maksymiliana od Najświętszej Maryi Panny⁴², Benignusa od Najświętszej Matki Teresy⁴³

41 VUB, rps F-3-1174, *Kazania niedzielne i świąteczne w języku polskim i łacińskim z lat 1721-1754, pismo jednej ręki*.

42 Maksymilian od Najświętszej Maryi Panny, właśc. Andrzej Karpowicz. Urodził się 30 listopada 1732 r. jako syn Bazylego i Marii. Pochodził z miejscowości Rasno/a (?), znajdującego się w diecezji wileńskiej. Odbił studia filozoficzne w Poznaniu, teologię w Wilnie. Był jednocześnie lektorem teologii oraz kaznodzieją. W 1761 r. został obrany III dyskretem w Lublinie. W 1763 r. był lektorem teologii w Grodnie. Pozostawił po sobie kilka drukowanych kazań, m.in. *Kazania Niedzielne o charakterze apologetycznym*; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 2, s. 86-87.

43 Benignus od Najświętszej Matki Teresy lub św. Matki Teresy, właśc. Jan Kazimierz Biesadecki, urodził się w 1716 r. w Ryglicach. Był synem Jana i Konstancji i pochodził z rodziny szlacheckiej. Do zakonu wstąpił w 1734 r. w Krakowie. Był lektorem teologii w latach 1748-1751. W 1754 r. obrano go przeorem klasztoru lwowskiego. W 1757 r. na kapitule w Przemyśle został II definitorem prowincjalnym. Brał udział w kapitule generalnej w Rzymie, a w 1763 r. zakończył

czy Walentego od Młodzianków⁴⁴. Jednak przepowiadania ostatniego z nich – ze względu na to, że tworzył pod koniec XVIII w. – były używane jedynie w formie uzupełnienia. Spośród twórców karmelitańskich wyróżniali się zwłaszcza autorzy kazań pogrzebowych, tacy jak: Jędrzej Barszczewski⁴⁵, należący do starej reguły zakonnej, oraz kaznodzieje reformy terezańskiej: Aleksander od Jezusa⁴⁶, Anioł od św. Teresy, Grzegorz od św. Ducha⁴⁷, Hieronim od

czył urząd prowincjała. Następnie uczyniono z niego wizytatora generalnego prowincji polskiej, a niedługo później przeora klasztoru w Warszawie. W roku 1766 widzimy go w roli I definitora prowincjonalnego i I socjusza na kapitule generalną w Rzymie (1767). W 1769 r. ponownie został wybrany na I definitora prowincjonalnego, jednocześnie aż do roku 1772 jest wikarym w Milatyńskim – miejscu, w którym znajduje się klasztor wraz z cudownym obrazem Pana Jezusa Milatyńskiego Ukrzyżowanego. W 1773 r. wyjechał na kapitułę do Bolonii. Na kapitule prowincjalnej we Lwowie w 1755 r. obrano go II definitorem prowincjonalnym, w 1778 zaś I definitorem, a po kapitule ponownie wikarym klasztoru Milatyńskiego. W 1787 r. na kapitule w Wiśniowcu został obrany przeorem klasztoru św. Michała w Krakowie, jednak najprawdopodobniej zrzekł się tej funkcji ze względu na stan zdrowia. Zmarł w Krakowie 24 lutego 1790 r.; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 3, s. 226-227.

⁴⁴ Walenty od Młodzianków, karmelita bosy, lektor teologii, kaznodzieja konwentu przemyskiego, tworzył w XVIII w. Był twórcą kazań jubileuszowych głoszonych w kościele archikatedralnym we Lwowie w 1776 r. oraz innych kazań przygodnych głoszonych w tym samym mieście; J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim, cz. 2: Kaznodzieje polscy*, Kraków 1896, s. 307-308.

⁴⁵ Jędrzej Barszczewski, urodzony ok. 1694 r., wstąpił do zakonu w 1710 r. we Lwowie. Odbýwał studia w Rzymie. Trzykrotnie wybrany na prowincjała zakonu w latach 1726-1733, 1742-1744, 1751-1754. Był pierwszym asystentem z Polski przy generale zakonu w Rzymie. Wprawny kaznodzieja, pozostawił po sobie siedem drukowanych kazań. Zmarł w 1755 r. w wieku 62 lat; AKKr, rps 161/451, *Liber Vitae Fratrum & Sororum Provinciae Rusiae & M. D. L. Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo* [...] Anno 1744, s. 112-113; J. M. Giżycki (Wołyniak), *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1, Kraków 1918, s. 56-57.

⁴⁶ Aleksander od Jezusa, właśc. Andrzej Kochanowski, był synem Marcina Kochanowskiego, podstolego radomskiego, i Anny Święcickiej. Wstąpił do zakonu w 1634 r., nowicjat odbył jednak w Wiśniczu, gdzie złożył profesję. W 1644 r. został obrany II egzaminatorem konwentu, a w 1646 socjuszem na kapitułę prowincjalną z klasztoru wiśnickiego. W 1649 r. został obrany przeorem klasztoru we Lwowie, a w 1655 przeorem klasztoru św. Michała w Krakowie. W 1658 r. został obrany definitorem prowincjalnym, jednak popadł w konflikt z prowincjałem o. Stanisławem od św. Marii Magdaleny. Został posądzony o ucieczkę z klasztoru, przez pewien czas przebywał na banicji, m.in. jako profesor w Neapolu. Po zrzeczeniu się urzędu definitora prowincji wyjechał do Włoch. Przebywał w Mediolanie do 1663 r., po czym wrócił do Polski i zamieszkał w Lublinie. Kiedy sytuacja się uspokoiła, został obrany w 1667 r. na definitora prowincji. Przez wiele lat był lektorem filozofii i teologii. Przede wszystkim jednak zasłynął jako jeden z najwybitniejszych kaznodziejów i mówca pogrzebowy; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 1, s. 201-205.

⁴⁷ Grzegorz Maria od Ducha Świętego, właśc. Jan Sylwester Pinoci, syn Jerzego i Zofii. Urodził się 1 stycznia 1728 r. we wsi Śledziejowice. Do zakonu wstąpił 8 czerwca 1745 r. Wiadomo, że był lektorem filozofii, m.in. we Lwowie. W 1763 r. został obrany IV definitorem prowincjalnym.

św. Jacka⁴⁸ czy Marinus Mroskowski⁴⁹. Karmelici, zwłaszcza starej reguły, mogą poszczycić się zdecydowanie pokaźniejszym dorobkiem, obejmującym traktaty religijne, ćwiczenia duchowne i inną literaturę dewocyjną. Spośród nich niekwestionowanym mistrzem pióra był Marcin Rubczyński⁵⁰.

W 1766 r. został przeorem klasztoru w Lublinie oraz pierwszym substytutem na kapitule generalną w Rzymie w 1767 r. Następnie widzimy go kolejno w Krakowie oraz we Lwowie, gdzie w 1772 r. został obrany prowincjałem polskim, którym był tylko przez rok, ponieważ wyjechał do Bolonii, gdzie obrano go IV definitorem generalnym. W kolejnych latach mieszkał w Rzymie, tam został obrany I definitorem prowincji. Był to pierwszy przypadek otrzymania tak wysokiej godności przez Polaka w Zakonie. W 1780 r. był wizytatorem generalnym polskiej prowincji. W kolejnych latach widzimy go w roli definitora prowincji polskiej aż do 1791 r.; wówczas też po raz kolejny pojawił się w Rzymie, biorąc udział w kapitule generalnej. W 1792 r. był wizytatorem generalnym prowincji polskiej. Urząd prowincjała zakończył w roku 1793. Następnie osiadł w Krakowie, gdzie zmarł w grudniu 1795 r. Pozostawił po sobie kilka drukowanych kazań; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 3, s. 246-248.

⁴⁸ Hieronim od św. Jacka, właśc. Andrzej Cyrus, był synem Samuela Cyrusa, ławnika prawa wyższego, i Doroty Pipanówny. Urodził się w Krakowie 30 listopada 1603 r. W wieku 13 lat został zapisany na Uniwersytet Jagielloński, gdzie studiował oraz ukończył retorykę. Został wysłany na studia również we Wrocławiu. W 1618 r. wstąpił do nowicjatu w Krakowie na Wesołej. 6 maja tego samego roku wstąpił do zakonu. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1627 r. W 1631 r. został obrany przeorem w Lublinie. Jednocześnie był również profesorem teologii. W 1637 r. został obrany przeorem klasztoru św. Michała w Krakowie. Rok później wziął udział w kapitule generalnej w Rzymie jako I socjusz prowincji polskiej. W 1641 r. przejął rolę przeora w Warszawie. Został mianowany przez Władysława IV Wazę kaznodzieją królewskim. W 1643 r. mianowano go I definitorem prowincji polskiej oraz I socjuszem na kapitule generalną w Rzymie (1644 r.). Na kapitule prowincjalnej w 1646 r. został obrany na definitora prowincji oraz socjuszem na kapitule generalną. Pozostawił po sobie imponującą spuściznę pisarską, z której należy wyróżnić kazania, pisma ascetyczne oraz dogmatyczne. W 1646 r. zapadł na ciężką gorączkę i po 40 dniach zmarł w Krakowie 26 stycznia 1647 r. Warto wspomnieć, że wiele jego dzieł rękopiśmiennych znajduje się w Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej, a dokładniej w Krakowie, gdzie zostało ono przeniesione w ostatnich latach; m.in. należy wskazać sygn. o numerach: APKB, rps 48; APKB, rps 54; APKB, rps 55; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 1, s. 201, s. 159-164.

⁴⁹ Marinus Mroskowski, występuje pod nazwiskiem Mroszkowski, wiadomo, że w 1666 r. wraz z Marcinem Charzewiczem jako pierwsi obronili tytuł doktorski na Wydziale Teologicznym w Akademii Krakowskiej, był on również kaznodzieją, za: S. Sułeckie, *op. cit.*, Kraków 2014, s. 224.

⁵⁰ Marcin Rubczyński, autor dzieł ascetycznych i duchowych, do zakonu wstąpił w wieku 13 lat, był synem Jana cześnika horodelskiego. W 1726 r. wyjechał do Neapolu na studia, gdzie uzyskał stopień kursora teologii. W 1730 r. został obrany profesorem filozofii w studium zakonnym klasztoru we Lwowie. W 1735 r. obrano go regensem studiów w klasztorze wileńskim św. Jerzego. Na prośbę zwierzchników mianowano go magistrem, mimo że nie spełniał wymogów wiekowych. W 1738 r. został obrany przełożonym klasztoru św. Anny w Sąsiadowicach. W 1742 r. we Lwowie, aż do 1748 r., kiedy zaczął pełnić tę samą funkcję w klasztorze w Trembowli. W latach 1754-1758 pełnił urząd prowincjała. W 1758 r. na kapitule w Horodyszczu został obrany kierownikiem tegoż klasztoru. W 1765 r. widzimy go już w Łucku, gdzie pełnił funkcję podprzeora,

Oprócz niego wypada także wspomnieć Anioła Ostroroga⁵¹, Roberta od Ducha Świętego⁵², Mikołaja Grodzińskiego⁵³, Hilariona od Najświętszego Sakra-

a następnie przeora w 1765, 1777 i 1783 r. Znany był również jako kaznodzieja. Zmarł 10 listopada 1794 r., przeżywszy 87 lat, z czego w zakonie spędził 74; J. M. Giżycki (Wołyńskiak), *op. cit.*, cz. 1-2, s. 144, 300, 456, 57 II; W. Kolak, *Rubczyński Marcin (1707-1794), karmelita autor dzieł ascetycznych i religijnych*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej PSB), t. 32, z. 4, Wrocław 1991, s. 561-562.

51 Anioł Ostroróg, właśc. Adam Ostroróg, syn Jerzego Ostroroga i Anny Zamoyskiej, urodzony ok. 1654 r. Wstąpił do zakonu karmelitów w wieku 17 lat, we Lwowie, w 1671 r. Doskonale wykształcony, odbywał studia w Paryżu oraz w Rzymie. Następnie pełnił funkcję kaznodziei w Poznaniu, Krakowie, Lwowie i Zamościu. W znacznym stopniu przyczynił się do rozbudowy biblioteki w konwencie lwowskim, którą dzięki wsparciu majątkowemu rodziny udało mu się znacznie ubogacić. Był bardzo wprawnym pisarzem religijnym. Zmarł w kolegium jezuickim w Pińsku w 1732 r. Profesor Panek podaje jednak inną dokładniejszą datę: 14 stycznia 1733 r.; za: S. Sułcecki, *op. cit.*, s. 121-122; *Ostroróg Anioł*, [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29-30, s. 266; AKKr, rps 161/451, *Liber Vitae...*, s. 70-71; B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, „Saeculum Christianum” 1997, t. 4, nr 2, s. 54; por. *Ostroróg Anioł Adam*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3: M-R, red. L. Grzebień, H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 280. Adam Ostroróg był autorem prac o charakterze religijnym, m.in.: *Ogród liliowy y cedrowy zapachem cnot anielskich koscioł Chrystusow rozweselaiaący; albo żywot, cnoty, y cuda S. Kaietana klerykow pod regułą żyjących Patryarchy y Fundatora z włoskiego ięzyka na polski przez Xiędza Anioła Ostroroga S. Th. M. Karmelitę dawney Obserwancyey przetłomaczony Roku Pańskiego 1719 [...]*, Kraków 1720; *Nowenna albo nabożeństwo do Świętego Kaietana klerykow pod regułą żyjących Patryarchy doświadczonego we wszystkich potrzebach, a osobliwie do Opatrzności Boskiey Patrona z officyum o tymże Świętym Oycu y przydatkiem wielu nabożeństw, które wszystkie na końcu tej książeczki z rejestrzyku wyrażone znaydziesz od X. Anioła Ostroroga Sacrae Theol. Magistra, Wikaryusza prowincyi Ruskiey pod tytułem Józefa S. ufundowaney dawney obserwancyi Karmelity, iedenasty raz dla użytku duchownego dusz Chrześcianańskich do druku podana, Zamość 1731.*

52 Robert od Ducha Świętego – właśc. Józef Konczewski. Syn Bazylego i Marty. Pochodził z Wilna. Wstąpił do klasztoru w 1762 r. W 1767 r. był lektorem filozofii. W 1777 r. lektorem w Grodnie. Był prezesem w Gudogajach w 1778 r. W 1782 r. ponownie widzimy go w roli lektora teologii w Miadziole. Był wybitną postacią litewskiej prowincji. Zmarł w 1801 r.; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 2, s. 122.

53 Mikołaj Grodziński, autor słynnego dzieła opisującego losy klasztoru Na Piasku w Krakowie, spisane w 1635 r. po łacinie, przetłumaczonego i wydane go drukiem po raz pierwszy w 1669 r., *Ogród fiołkowy Karmelitański na Piasku przy Krakowie od nayiaśnieyszey, nieba y ziemie Królowey, Przenay: Maryey Panny, zdawna obrany y lubiony iedynie; wdzięcznym łask niebieskich zapachem, y rozlicznym cudów boskich kwieciem, ozdobnie wysadzony: to iest, powazna hystorya, o wielce cudownym obrazie Niepokalaney Bogarodzice Maryey na Krakowskim Piasku, wielkimi nader dobrodziejstw, po wszytkim królestwie Polskim, z dawnych lat wstawionym: dawno przed tym, Od Przew. X. Mikołaja Grodzińskiego J. K. M. S. ze ślubu opisana: Teraz zaś świeżo, Dla szerzącej się, co dzień, Cudów chwalebnych sławy, od pobożnych, tegoż Karmelu Piaskowego Braci, z przydaniem nowych cudów, dla pożytku pospolitego wydana. Rokv od urodzenia, w zamkniętym ogrodzie panieńskim boskiego kwiatu, M.DC.LXXIII, Kraków 1673.*

mentu⁵⁴ czy Waleriana Gruszczyńskiego⁵⁵. Nie można jednak pominąć również dorobku Stefana od św. Teresy⁵⁶, którego imponująca liczba prac rękopiśmiennych zachowała się i znajduje się aktualnie w Archiwum Karmelitów Bosych w Krakowie. Należy pamiętać, że wielu karmelitów było autorami podobnych prac o charakterze religijnym. Niektórzy, tacy jak Ignacy od św. Jana Ewangelisty⁵⁷

54 Hilarion od Najświętszego Sakramentu – właśc. Hieronim Fałęcki, Pochodził ze stanu szlacheckiego. Syn Stanisława Fałęckiego i Katarzyny Wiśniewskiej. Urodził się we wsi Cieplice. Został przyjęty do klasztoru w 1714 r. Do subdiakonatu dopuszczony w 1715 r. Do diakonatu w 1716 r. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1716 r. W 1733 r. został wybrany na I dyskretna klasztoru wiśniowieckiego. W latach 1736 oraz 1739 został ponownie wybrany na tę samą funkcję. W 1742 r. ponownie mianowany I dyskretem klasztoru wiśniowieckiego. W 1745 r. obrano go socjuszem na kapitułę prowincjonalną. Zmarł 2 marca 1756 r.; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 3, s. 109. Był autorem jednego drukowanego kazania pogrzebowego, a także dzieła religijnego pt. *Wojsko Serdecznych Noworekrutowanych Na Większą Chwałę Boską affektów. Pod komendą Jasnie Oswieconego Xiążęcia de Primis Principibus bo Michała, w ktorego imieniu Bog całej Oyczyzny Honor, Sławę y całość konserwuie, bo Serwacego Korybuta Wisniowieckiego Woiewody Wilenskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego Hetmana [...] idące [...]*, Począjów 1739.

55 Walerian Gruszczyński – był przeorem w Kisielinie w 1755 r., następnie w Łucku w 1758 r. oraz w Annopolu w 1765 r. Autor dzieł takich jak: *Ekonomia dobrych obyczajów, przeciwko złym zwyczajom. Różne materye, dla różnych stanów służące, wprowadzająca: Z przepisem dróg publicznych, y ścieżek prywatnych; któremi postępkę wkraczających, chodźć mają, a nie chodzą; a występki wykraczających, nie chodzą, lubo chodźć powinny; dla zabiezenia błędom, y nawrocenia błędzących na drogę Zbawienia, gościniec przystoynego ludzkiego życia, pokazująca: w krotkości sensu, dla dłuższej pamięci, y dla wygody, czasu niemającemu czytelnikowi spisana y podana, przez X. Waleryana Gruszczyńskiego Karmelitę dawney Zakonney Obserwancyi [...]*, Berdyczów 1777; *Nauki krótkie duchowno y świecko-obyczajne. Dla chcących, co umieć, a nie chcących, długo się uczyć, y dla tych, którzy czasu, y sposobności nie mają, do długiego czytania, a z krotkości pisma chcą pożytkować: spisane y podane, dla wydoskonalenia Człowieka Chrześcijańskiego, żeby był do Boga y do Ludzi zdalny: przez X. Waleryana Gruszczyńskiego, Karmelitę [...]* Roku Pańskiego 1774, Berdyczów 1774; J. M. Giżycki (Wołyniak), *op. cit.*, cz. 1, s. 12, 177, 299-300.

56 Stefan od św. Teresy, właśc. Hieronim Kucharski. Syn Stanisława i Barbary. Urodził się w Oleszycach w województwie przemyskim. Pochodził z magnackiej rodziny. Wstąpił do klasztoru w 1616 r. W latach 1622-1624 był przeorem we Lwowie. W 1628 r. przeorem w klasztorze w Lublinie. W 1629 r. przebywał w Rzymie, był socjuszem na kapitułę generalną. W 1631 r. został prowincjałem na polską prowincję. Zmarł w 1653 r. Wiele jego dzieł rękopiśmiennych o charakterze religijnym znajduje się w APKB, są to m.in. zbiory rękopisów o sygn.: APKB, rps 235; APKB, rps 238; APKB, rps 246; APKB, rps 248; APKB, rps 264; K. Furmanik, *op. cit.*, t. 1, s. 167.

57 Ignacy od św. Jana Ewangelisty, jego prawdziwe imię i nazwisko nie są znane. Urodził się w Prusach, a profesję złożył w Krakowie przed 1620 r. Został obrany w 1637 r. w Przemyśle definityorem prowincjalnym oraz I dyskretem klasztoru w Wiśniczu. W 1640 r. został podprzeorem eremu w Czernej. Brał udział w kapitule generalnej w Rzymie w 1641 r., kilka miesięcy spędził również w eremie w Genui. W 1643 r. został obrany przeorem klasztoru w Warszawie, jednak zrzekł się tej funkcji i został przeorem w Czernej. W 1650 r. powtórnie uczestniczył w kapitule w Rzymie. Następnie przebywał na różnych urzędach w Warszawie i Lublinie. W 1658 r. został

czy Tomasz z Akwinu od św. Ignacego⁵⁸, zajmowali się również żywotopisarstwem świętych. Autorka pracy zdecydowała się wymienić pokrótce jedynie tych kilku, uzupełniając to niewielką informacją o dziełach napisanych przez karmelitów. Należy potraktować to jako informację ukazującą szerokie pole działalności karmelitów w Rzeczypospolitej XVII-XVIII w.

obrani przeorem klasztoru wiśniowieckiego. W 1662 r. przebywał w Rzymie. W 1668 r. obrano go I dyskretem warszawskiego klasztoru, gdzie przebywał do 1670 r. Ten sam urząd pełnił w Wiśniczu do 1676 r., a następnie obrano go socjuszem na kapitułę prowincjalną. Zmarł w Wiśniczu w 1677 r. Był spowiednikiem M. Teresy Marchockiej, pierwszym historykiem prowincji. Jego dorobek pisarski był imponujący. Spisywał żywoty karmelitów i karmelitanek, w tym żywot św. o. Andrzeja od Jezusa Sarmaty, Mikołaja od Jezusa, Jakuba od Oczyszczenia NMP, Hieronima od św. Jacka, Wincentego od św. Stanisława, Doroty od NMP, Agnieszki od Trójcy św., Anny od Jezusa, ponadto żywot Krystyny od św. Michała Belgijki, fundatorki karmelitanek w Polsce oraz najsłynniejszy, wydany drukiem żywot Marianny Marchockiej: *Żywot y wysokie cnoty W. Matki Teresy od Pana Jezusa Marchockiej klasztorów Karmelitanek Bosych we Lwowie y w Warszawie fundatorki z manuskryptu dziejopisa W. Ojca Ignacego od Świętego Jana Evangelisty tey Wielebney Matki spowiednika zebrane. R. p. 1654. A do druku podane 1752 dnia 11 Marca na większą chwałę Pana Boga w świętych Jego, Lwowska, Lwów 1752.*

58 Tomasz z Akwinu od św. Ignacego, właśc. Michał Połomiński, urodził się 30 września 1723 r. w Jarosławiu. Do Karmelu wstąpił w Krakowie. W 1757 r. został mianowany przeorem nowicjatu krakowskiego. W 1759 r. wysłano na niego skargę, ponieważ roztrwonił pieniądze konwentu. Przeniesiono go do Warszawy, gdzie pełnił funkcję II egzaminatora klasztoru. W 1765 r. był lektorem teologii u św. Michała w Krakowie. W 1769 r. pełnił urząd III definitora prowincjalnego. W 1772 r. został przeorem klasztoru w Zagórz. Po spaleniu go w wyniku oblężenia przez konfederatów barskich spadła na niego powinność odbudowy i remontu. W 1775 r. został obrany socjuszem na kapitułę generalną. Następnie znów został mianowany przeorem w Zagórz. W 1787 r. został przeorem we Lwowie, a trzy lata później powrócił ponownie do Zagórza. W 1787 r. mianowano go przeorem klasztoru w Warszawie. Tam też zmarł w 1795 r. Wśród jego dzieł drukowanych znalazły się: *Anna Święta z Świętym Joachimem Godności Wnuka Pana Jezusa Chrystusa Dostojeństwem Corki Nayśw: Maryi Panny, Zyciem własnym, tudzież Łaskami y Cudami, dla nabożnych do siebie Chwalebni. To iest Historya życia y Cudow, Świętych Anny y Joachima, Rodzicow Nayśw: Maryi Panny Matki Boskiej, Przez X. Tomasza z Akwinu od S. Ignacego Karmelitę Bosego S. Theologii Professora Konwentu Warszawskiego [...] Roku Pańskiego 1755 w Warszawie, Warszawa 1775, cz. 3 i 4, Lwów 1756; Cud Miłości Boskiej (a) Ku Narodowi Ludzkiemu Naywiększy (b) Jezus Chrystus Pan Y Zbawiciel Świata W Nayswiętszym Sakramencie Pokarmem Żywota Wiecznego (c) Ciała, Y Krwi Swoiej Przenaydroższej Pod Osobami Chleba y Wina, Dusze Chrześcijańskie Zasilaący. Wyrazem dowodow o rzetelney Jego przytomności w teyże Taiemnicy, tudzież Łask, y Cudow z stosownym Nabożeństwem, we Czterech Dziela tego Tomach. Uwielbiony. Przez W. O. Tomasza z Akwinu od S. Ignacego Karmelitów Bosych Konwentu Warszawskiego Przeora [...] w Warszawie 1790, Warszawa 1790; K. Furmanik, op. cit., t. 3, s. 242-244.*

Justyna Małysiak – adiunkt w Zakładzie Metodologii, Wydziału Zarządzania Akademii Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki. Do jej głównych zainteresowań badawczych należą historia religii, kultury i mentalności społeczeństwa staropolskiego, czego efektem jest prezentowana monografia. Jej najnowsze badania koncentrują się na pojęciu zarządzania historią w przestrzeni publicznej.

Justyna Małysiak przedstawiła monografię przygotowaną na podstawie specyficznej grupy źródeł, jakimi są kazania. Koncepcja pracy zbudowana jest w opozycji do dotychczasowego dorobku naukowego dotyczącego melancholii, w którym identyfikowana jest ona ze stanem depresji czy przygnębiającego smutku i dotyczy przede wszystkim badań prowadzonych na gruncie psychologii, literatury i historii medycyny. W literaturze światowej temat ten jest podejmowany z różnych perspektyw badawczych zwłaszcza od lat 90. XX wieku, w Polsce zaś sporadycznie pojawiają się odpowiednie analizy, brakuje prac, które skupiałyby się na całości zjawiska i przedstawiały wyniki badań w szerszym interdyscyplinarnym kontekście, którym charakteryzuje się opiniowana praca. Ma ona charakter nowatorski i przyczynia się do wypełnienia wskazanej luki.

Z recenzji dr. hab. Dariusza Dolańskiego, prof. UZ

Na podkreślenie zasługuje szeroka kwerenda biblioteczna Autorki w poszukiwaniu źródeł archiwalnych w bibliotekach tak polskich, jak i zagranicznych przechowujących staropolskie manuskrypty kaznodziejskie. W sumie zebrano bardzo szeroki zespół staropolskich prac, tak rękopiśmiennych jak i drukowanych, dających dobrą podstawę do prowadzonych badań nad dziejami staropolskiej dydaktyki kaznodziejskiej. W pracy dokonano właściwego i szerokiego omówienia istoty tej bazy źródłowej, która dała możliwość formułowania odpowiednio ukazanych wątków z zakresu badań nad melancholią jako stanem emocjonalnym ówczesnego społeczeństwa – wiernych Kościoła katolickiego dawnej Polski.

Z recenzji prof. dr. hab. Bogdana Roka